

τι ἕτερον σύστημα τὸ ὁποῖον τὰ προηγούμενα συστήματα, ὥς εὐρίσκοντα τὴν λύσιν αὐτῶν, αἴρονται. Ἡ Ἑγελιανὴ τέλος φιλοσοφία εἶναι ἡ *τελειωτικὴ σύνθεσις*, ἐν τῇ ὁποίᾳ περιέχονται ἅπαντα τὰ προηγοίμενα συστήματα καὶ ἐνοῦνται εἰς ἓν περιληπτικὸν ὅλον. Εἰς τὴν Ἑγελιανὴν φιλοσοφίαν λαμβάνει τὸ ἀπόλυτον πνεῦμα συνείδησιν αὐτοῦ ἐν ἰσοδυνάμῳ (πρὸς τὴν οὐσίαν αὐτοῦ) μορφῇ καὶ ἀναγνωρίζει ἐν τῇ ἱστορικῇ ἐξελίξει ἣν ἔχει διατρέξει τὸ περιεχόμενον τῆς ἰδίας αὐτοῦ οὐσίας.

4. Arthur Schopenhauer
(1788—1860)
(Σοπερχάουερ).

Βίος. Ὁ Arthur Schopenhauer, υἱὸς μεγαλεμπόρου, ἐγεννήθη κατὰ τὸ 1788 ἐν Danzig. Προορισθεὶς κατ' ἀρχὰς διὰ τὸ ἐμπορικὸν ἐπάγγελμα ἠδυνήθη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς του νὰ ἐπιδοθῇ εἰς τὴν σπουδὴν τῆς φιλοσοφίας, πρὸς τὴν ὁποίαν ἠσθάνετο ἀκατανίκητον κλίσιν. Τῷ 1820 ἐγένετο ὑφηγητὴς ἐν Βερολίνῳ, οὐδεμίαν ὁμῶς ἐπιτυχίαν ἔσχεν ὥς διδάσκαλος. Ἐνεκα τῆς χολέρας ἠναγκάσθη κατὰ τὸ 1831 νὰ ἐγκαταλίπη τὸ Βερολίνον, ἀπεσύρθη δ' ἔκτοτε εἰς Φραγκφούρτην (ἐπὶ τ. Μ.), ἐνθα ἔζησε βίον ἰδιώτου μέχρι τοῦ θανάτου του (1860).

Τὰ σπουδαιότατα τῶν ἔργων του : Περί τῆς τετραπλῆς ῥίζης τοῦ ἀξιώματος τοῦ ἀποχρῶντος λόγου (Ueber die vierache Wurzel des Satzes vom zureichenden Grunde) 1813. Ὁ κόσμος ὥς βούλησις καὶ παράστασις (Die Welt als Wille und Vorstellung) 1819. 2^α ἔκδοσις 1844. Περί τῆς βουλήσεως ἐν τῇ φύσει 1836. Τὰ δύο θεμελιώδη προβλήματα τῆς ἠθικῆς (περὶ τῆς βουλήσεως καὶ τῆς βάσεως τῆς ἠθικῆς) 1841. Πάρεργα καὶ παραλειπόμενα 1851.

Τοὺς δύο φιλοσόφους τῆς ἀπαισιοφροσύνης—Scho-

Schopenhauer καὶ Hartmann—κατατάσσομεν μεταξὺ τῶν φιλοσόφων τῆς ἰδεαλιστικῆς κατευθύνσεως, οὐ μόνον διότι ἀμφοτέρων τὰ συστήματα ἔχουσιν ἰδεαλιστικὸν χαρακτῆρα, ἀλλὰ καὶ διότι ἀμφότεροι ἀνευρίσκουσι καὶ προσδιορίζουσι τὴν ἐσχάτην τοῦ κόσμου αἰτίαν κατὰ θεωρητικὸν τρόπον, διὰ τινος εἶδους ἐνοράσεως. Καὶ ἡ μὲν κατὰ τὸν Schopenhauer ἀρχικὴ τοῦ κόσμου αἰτία—ἡ βούλησις—ὁμοιάζει πρὸς τὴν τοῦ Fichte (τὸ ἐγώ), ἡ δὲ κατὰ τὸν Hartmann—τὸ ἀσυνείδητον—πρὸς τὴν τοῦ Schelling (τὸ ἀπύλυτον). Ἀλλ' ἐν ᾧ οἱ μνημονευθέντες ἀντιπρόσωποι τοῦ μετακαντιανοῦ ἰδεαλισμοῦ εἶχον τελείως παραμελήσει τὴν παρατήρησιν τῆς φύσεως καὶ ἐστιοῦντο σχεδὸν ἐπὶ μόνης τῆς θεωρητικῆς σκέψεως, ὁ Schopenhauer καὶ ὁ Hartmann ἦσαν γνῶστα τῆς ἐμπειρικῆς ἐρεῦνης καὶ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, ὁμοιάζοντες κατὰ τοῦτο πρὸς τὸν Kant. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως δὲ ταύτης κρινόμενοι οἱ δύο ἀπαισιόφρονες φιλόσοφοι ἀποτελοῦσι τοὺς συνδεικνοὺς κρίκους μεταξὺ τῶν φιλοσόφων τῆς ἰδεαλιστικῆς καὶ τῆς ῥεαλιστικῆς κατευθύνσεως. Ἐν πρώτοις ὁ Schopenhauer ἀσπάζεται τὰς γνωσιολογικὰς τοῦ Kant δοξασίας, δεχόμενος καὶ αὐτὸς ὅτι ἡ ἐμπειρικῶς δεδομένη πραγματικότητα εἶναι μόνον φαινόμενον. Ὁ κόσμος εἶναι ἡ παράστασις μου (περὶ τοῦ κόσμου). Ἡ παράστασις δ' αὕτη γεννᾶται καὶ προσδιορίζεται διὰ τῶν ἐκ τῶν προτέρων δεδομένων ἐποπτικῶν μορφῶν τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου καὶ διὰ τῆς νοήσεως, τῆς ὁποίας ἡ οὐσία ἐγκείται εἰς τὴν γνῶσιν τῆς αἰτιότητος, εἰς τὴν ὁποίαν δύνανται κατὰ τὸν Schopenhauer ν' ἀναχθῶσι καὶ νὰ συμπυκνωθῶσιν αἱ 12 Καντιανῆς κατηγορίαι. Τῇ βοηθείᾳ τῶν ἐκ τῶν προτέρων δεδομένων ἐποπτικῶν μορφῶν τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου δημιουργεῖ κατὰ πρῶτον τὸ γινῶσκον ὑποκείμενον τὴν δυνατότητα μιᾶς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητος· σχετίζον δὲ κατόπιν (τὸ γινῶσκον ὑποκείμενον) τῇ βοηθείᾳ τῆς κατηγορίας τῆς

αἰτιότητος τὰς ἐντυπώσεις (αἰσθήματα), τὰς ὁποίας ὑφίσταται, πρὸς ἐξωτερικὰς αἰτίας καὶ *παρισιῶν* τὰς ἐξωτερικὰς ταύτας αἰτίας *ἐποπτικῶς* (ὡς ἐν χώρῳ καὶ χρόνῳ ὑπαρχούσας) παράγει τὸν ἐν χώρῳ καὶ χρόνῳ ἐκτεταμένον καὶ προσκεκολλημένον κόσμον. Πρὸ τοῦ ἀπολύτως βεβαίου γεγονότος τούτου ναυαγεῖ αἰωνίως ὁ ὕλισμός, ὁ ὁποῖος παραγνωρίζων τὴν ἀληθῆ τῶν πραγμάτων σχέσιν ζητεῖ νὰ παραγάγῃ τὴν γινώσκουσαν συνείδησιν ἐκ τῆς ὕλης, τὸν δημιουργὸν δῆλα δὴ ἐκ τοῦ δημιουργήματος. Καθὼς δὲ ὁ Kant ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ κόσμος εἶναι ἀπλῆ παράστασις ἐξήγαγε τὸ συμπέρασμα ὅτι πᾶσα ἡ γνῶσις ἡμῶν εἶναι ὑποκειμενικὴ καὶ περιορισμένη εἰς τὸν φαινομενικὸν κόσμον, προερχόμενον ἐκ τῆς γνωστῆς ἡμῶν δυνάμεως καὶ προσδιοριζόμενον ὑπ' αὐτῆς, οὕτω καὶ ὁ Schopenhauer διδάσκει ὅτι διὰ πάσης τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ λογικῆς ἡμῶν γνώσεως, στηριζομένης ἐπὶ τοῦ αξιώματος τοῦ ἀποχρῶντος λόγου, μόνον φαινόμενα δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσῃμεν ἐκ φαινομένων, οὐδέποτε δὲ νὰ νοήσωμεν τὴν ὡς βάσιν τῶν φαινομένων χρησιμεύουσαν ἀπόλυτον τῶν ὄντων οὐσίαν, τὸ καθ' ἑαυτὸ πρᾶγμα δῆλα δὴ. Ἐν ᾧ νομίζομεν ὅτι διὰ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης βαίνομεν κατ' εὐθείαν γραμμὴν πρὸς τὰ πρόσω, ἀκριβέστερον παρατηροῦντες εὐρίσκομεν ὅτι ἀπλῶς διεγράψαμεν κύκλον καὶ ὅτι μετὰ πολλὰς περιπλανήσεις εὐρισκόμεθα πάλιν εἰς τὸ ἴδιον σημεῖον ἐκ τοῦ ὁποίου ὠρμήθημεν.

Διὰ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης αὐξάνομεν τὰς γνώσεις ἡμῶν *ποσοτικῶς*, οὐχὶ δὲ καὶ *ποιοτικῶς*. Ὡς λοιπὸν δὲν δυνάμεθα διὰ τῆς νοήσεως νὰ εὕρωμεν τὴν ἀπόλυτον τῶν ὄντων οὐσίαν, τοιοῦτοτρόπως δὲν δυνάμεθα νὰ ἐπιτύχωμεν τὴν γνῶσιν ταύτην οὐδὲ διὰ τοῦ λόγου ( ), διότι ἐρ-

(1) Ἡ μεταξὺ νοήσεως (Verstand) καὶ λόγου (Vernunft) διαφορὰ εἶναι γνωστὴ εἰς τὸν ἀναγνώστην ἐκ τοῦ συστήματος τοῦ Kant. Σ. Μ.

γον αὐτοῦ εἶναι κατὰ τὸν Schopenhauer τὸ νὰ μεταβάλῃ εἰς ἀφηρημένας ἐννοίας τὸ ἐποπτικῶς γνωσθέν, ἵνα δύναται κάλλιον νὰ συνοψίσῃ, νὰ διαφυλάξῃ καὶ νὰ μεταδώσῃ αὐτό. Ἐὰν λοιπὸν οὐδὲν ἄλλο μέσον πρὸς γνῶσιν τοῦ καθ' ἑαυτὸ πράγματος ὑπῆρχεν εἰμὴ μόνον ἡ ἐπιστημονικὴ—ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἀξιώματος τοῦ ἀποχρῶντος λόγου ἐργαζομένη—γνῶσις, θὰ ἔπρεπε τότε τὸ καθ' ἑαυτὸ πρᾶγμα νὰ ἔμενεν αἰωνίως ἄγνωστον.

Εὐτυχῶς ὁμως ὑπάρχει τὸ ἄλλο τοῦτο μέσον. Ἡμεῖς αὐτοὶ εἴμεθα τὸ καθ' ἑαυτὸ πρᾶγμα. Βυθιζόμενοι εἰς τὰ ἐσώτατα τῆς ιδίας ἡμῶν ὑπάρξεως ἀντιλαμβανόμεθα δι' ἀμέσου ἐνοράσεως τὴν οὐσίαν ἡμῶν καὶ νοοῦμεν αὐτὴν ὡς βούλησιν. Κυρίως καὶ πρωτίστως εἴμεθα βουλόμενα ὄντα, κατὰ δεύτερον δὲ λόγον γινώσκοντα. Διὰ τῆς γνώσεως ταύτης, ὅτι εἴμεθα κυρίως βουλόμενα ὄντα, εὔρομεν πλέον τὴν κλεῖδα δι' ἧς διανοίγεται εἰς ἡμᾶς ἡ γνῶσις τῆς οὐσίας τῶν ἄλλων ὄντων. Ὅτι διὰ τῆς ἀμέσου καὶ ἐσωτερικῆς ἡμῶν γνώσεως γνωρίζομεν ὡς βούλησιν, τοῦτο παρίσταται εἰς τὴν ἐξωτερικὴν καὶ διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ νόμου τῆς αἰτιότητος συντελουμένην γνῶσιν ἡμῶν ὡς ὀργανωμένον σῶμα. Τὸ σῶμα εἶναι κατὰ ταῦτα ἡ ἐξωτερικὴ ἐμφάνις τῆς βουλήσεως, εἶναι τὸ αὐτὸ ἔξωθεν ὁρώμενον, ὅπερ εἶναι καὶ ἔσωθεν ὁρώμενον, εἶναι βούλησις, ἀντικειμενικὴ ἐκδήλωσις τῆς βουλήσεως. Αὐτὸ δὲ τοῦτο, ὅπερ ἰσχύει περὶ τοῦ σώματος ὡς ὅλου, ἰσχύει καὶ περὶ ἐνὸς ἐκάστου τῶν μερῶν αὐτοῦ. Οὕτως ὁ ἐγκέφαλος εἶναι ἡ ἀντικειμενικὴ ἐκδήλωσις τῆς γνωστικῆς ὁρμῆς, ὀδόντες, λάρυγξ, στόμαχος καὶ ἐντερικὸς σωλὴν εἶναι ἡ ἀντικειμενικὴ ἐμφάνις τῆς πείνης καὶ τῆς θρεπτικῆς ὁρμῆς κτλ. Ἐκαστον δὴλα δὴ μέρος τοῦ σωματικοῦ ἡμῶν ὀργανισμοῦ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τινα ὀρισμένην ὄψιν ἢ ιδιότητα τοῦ πνευματικοῦ ἡμῶν ὀργανισμοῦ. Κατὰ τὸν Schopenhauer λοιπὸν δὲν ἴσταται ἀντιμέτωπος τοῦ σώ-

ματος «μία ψυχή», ἣτις ἐπιδρᾷ ἐπ' αὐτὸ καὶ δέχεται ἐξ αὐτοῦ ἐπιδράσεις, ἀλλὰ σῶμα καὶ ψυχή εἶναι δύο ὄψεις ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ πράγματος. Ἐκ τῶν δύο τούτων ὄψεων ἡ μὲν μία—ἡ βούλησις—εἶναι ἡ πραγματική, ἐνῶ ἡ ἑτέρα—τὸ σῶμα—εἶναι ἡ ἀντικειμενικὴ τῆς βουλήσεως ἐκδήλωσις, ἣτις ἐκδήλωσις προέρχεται καὶ προσδιορίζεται ὑπὸ τῆς γνωστικῆς ἡμῶν δυνάμεως, προσδεδεμένης εἰς τὰς ἐκ τῶν προτέρων δεδομένας μορφὰς τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου. Συμφώνως πρὸς τὴν γνώμην του ταύτην περὶ σχέσεως μεταξὺ ψυχῆς καὶ σώματος κατατάσσεται ὁ Schopenhauer μεταξὺ τῶν ὁπαδῶν τοῦ ψυχικοφυσικοῦ παραλληλισμοῦ.

Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ νοήσωμεν ἀναλόγως καὶ τὰ λοιπὰ ὄντα, κατὰ πρῶτον τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, κατόπιν τὰ ζῶα, τὰ φυτὰ καὶ τέλος τὴν ἀνόργανον φύσιν, τὰ πράγματα ἐν στενωτέρῳ ἐννοίᾳ, τὰ ἄζωα πράγματα. Καὶ ταῦτα εἶναι ἀντικειμενικαὶ ἐκδηλώσεις μιᾶς βουλήσεως, καὶ ταῦτα εἶναι κατὰ τὴν ἐσωτάτην αὐτῶν φύσιν βούλησις καὶ ὁρμή, ἐν ᾗ ἡ ἐξωτερικὴ καὶ σωματικὴ αὐτῶν ὄψις παριστᾷ μόνον τὸ εἶδος καὶ τὸν τρόπον καθ' ὃν αἱ βουλήσεις αὗται ἐμφανίζονται εἰς τὴν γιγνώσκουσαν συνείδησιν ἡμῶν, προσδεδεμένην εἰς τὰς ἐκ τῶν προτέρων δεδομένας μορφὰς τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου καὶ εἰς τὸν νόμον τῆς αἰτιότητος. Ὀφείλομεν ὅμως ὅσον διαφορωτέρα εἶναι ἡ ἐξωτερικὴ τῶν πραγμάτων ὄψις ἀπὸ τῆς μορφῆς καὶ τοῦ εἴδους τοῦ σώματος ἡμῶν, τόσον διαφορωτέραν καὶ τῆς ἡμετέρας βουλήσεως νὰ νοήσωμεν τὴν βούλησιν, ἡ ὁποία παριστᾷ τὴν ἐσωτερικὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων τούτων. Τὴν δὲ ἐνσυνείδητον καὶ λογικὴν βούλησιν, τὴν ὁποίαν αἰσθανόμεθα εἰς ἡμᾶς αὐτούς, δὲν πρέπει ν' ἀποδώσωμεν εἰς πάντα τὰ πράγματα διότι ἐφ' ὅσον κατερχόμεθα εἰς βαθμίδας κατωτέρων ὄντων ἐξαφανίζεται τὸ γνῶρισμα τῆς συνειδήσεως. Εἰς τὰς κατωτάτας τῆς πραγματικότητος βαθμίδας, εἰς τὰ φυσικὰ καὶ χη-

μικὰ φαινόμενα, ὑπάρχει μόνον ἀσυνείδητός τις τάσις, τυφλή τις καὶ ἀσυνείδητος βούλησις. Ὡς δ' αἱ ἀνώτεραι βαθμίδες τοῦ ὁρατοῦ κόσμου ἐξειλήχθησαν ἐκ τῶν κατοιέρων, ὥς αἱ ἀνώτεραι ζωϊκαὶ μορφαὶ προέρχονται ἐκ τῶν κατωτέρων, τοιουτοτρόπως καὶ αἱ ἀνώτεραι τῆς βουλήσεως μορφαὶ — ἡ λογικὴ καὶ ἐνσυνείδητος καὶ ὑπὸ τῆς γνώσεως φωτιζομένη βούλησις — προέρχονται ἐκ τῆς κατωτέρας καὶ ἀσυνειδήτου βουλήσεως. Ἡ ἀρχικὴ λοιπὸν τοῦ κόσμου αἰτία — ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ —, ἐξ ἧς προέρχεται πᾶσα ἡ ποικιλία τῶν ὄντων, εἶναι μία ἀσυνείδητος καὶ τυφλὴ βούλησις ἢ ὁρμὴ πρὸς ὑπαρξιν. Ἡ ἀρχικὴ τοῦ κόσμου αἰτία εἶναι κατὰ ταῦτα ἄλογός τις δύναμις· ὁ κόσμος οὗτος ὀφείλει τὴν ὑπαρξίν του εἰς τὴν τυφλὴν τάσιν τῆς βουλήσεως νὰ πραγματοποιήσῃ ἑαυτὴν εἰς τινα κόσμον. Ὡστε ὁ κόσμος εἶναι ἄσκοπος καὶ ἄλογος, ὥς ἄσκοπος καὶ ἄλογος εἶναι ἡ ἀρχέγονος (ἄνευ συνειδήσεως) ἐκείνη βούλησις ἐξ ἧς παρήχθη οὗτος. Ἡ βούλησις αὕτη ἐξωτερικεύει κατ' ἀρχὰς ἑαυτὴν εἰς τὴν ἀνόργανον φύσιν. Ἡ ἐνότης τῆς φύσεως εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἐνιαίας βουλήσεως, ἥτις εἶναι ἡ ἐσωτάτη καὶ βαθυτάτη αἰτία πάντων τῶν φαινομένων τοῦ φυσικοῦ κόσμου.

Ἀνωτέραν τινὰ βαθμίδα τῆς ἐξελέξεως ἀνέρχεται ἡ βούλησις ἐν τῇ ὁργανικῇ φύσει, ἐν τῷ φυτικῷ καὶ ζωϊκῷ κόσμῳ. Ἡ σκοπιμότης τῶν φαινομένων τοῦ ὁργανικοῦ κόσμου — καὶ ἡ ἐσωτερικὴ, ἕνεκα τῆς ὁποίας τὰ μέρη καὶ αἱ λειτουργίαι ἐνὸς ὁργανισμοῦ προσαρμόζονται πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς διατηρήσεως τῆς ζωῆς, καὶ ἡ ἐξωτερικὴ, καθ' ἣν τὰ διάφορα εἶδη τῶν φυτῶν καὶ ζώων προσαρμόζονται πρὸς ἀλλήλα — ἡ ἐσωτερικὴ λοιπὸν καὶ ἐξωτερικὴ αὕτη σκοπιμότης ἐξηγεῖται ἐκ τῆς ἐνιαίας παγκοσμίου βουλήσεως, ἡ ὁποία ζῇ καὶ δοῦ καὶ εἰς πάντα τὰ μέρη ἐκάστου ὁργανισμοῦ καὶ εἰς τὸ σύνολον τῆς φύσεως. Εἰς τὰν ὀψιμότητα τῶν ζώων εἶδη ἀναβλέπει πλέον ἢ μέχρι τοῦδε τυφλὴ καὶ ἀσυνείδητος βού-

λησις καὶ ἀποβαίνει οὕτως ἐνσυνείδητος. Εἰς τὴν βαθμίδα, ἣ ὁποία ἐξωτερικῶς προσδιορίζεται διὰ τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ ἐγκεφάλου, παράγει ἐξ ἑαυτῆς ἢ οὐχὶ πλέον ἀπλῶς βουλομένη ἀλλὰ καὶ γινώσκουσα βούλησις τὸν λόγον, τὸν νοῦν. Τῇ βοηθείᾳ δὲ τοῦ λόγου τούτου, εἰς ὃν προσιδιάζει εἰς ὠρισμένους ὀργανισμούς, βλέπει αἰφνιδίως ἡ βούλησις τὸν κόσμον ὡς παρὰστασιν. Ὁ κόσμος, ὁ ὁποῖος καθ' ἑαυτὸν εἶναι βούλησις, παρίσταται εἰς τὴν (ἀτομικὴν) βούλησιν ἐν τῇ ἀνωτέρᾳ ταύτῃ βαθμίδι ὡς μία ἐν χώρῳ καὶ χρόνῳ ὑπάρχουσα σωματικὴ πραγματικότητα. Τὸ λογικὸν εἶναι κατὰ ταῦτα δευτερευούσης σημασίας στοιχεῖον, εἶναι ἀπλῆ τῆς βουλήσεως λειτουργία, προωρισμένη νὰ ἐξυπηρετήσῃ αὐτήν. Τὸ λογικὸν εἶναι ὁ φανὸς τὸν ὁποῖον ἀνάπτει δι' ἑαυτὴν ἡ βούλησις, ἵνα δύναται νὰ ἐξακολουθήσῃ βαδίζουσα τὴν ὁδὸν τῆς διὰ μέσου τῶν δυσκολιῶν, αἵτινες προέρχονται ἐκ τῆς ὑπεράγαν πολυπλόκου ἀνωτέρας ὀργανικῆς φύσεως. Θὰ ἦτο δ' ἐντελῶς περιττὸς ὁ φανὸς οὗτος, εἴαν ἡ ἐνσυνείδητος βούλησις ἠδύνατο καὶ μόνη νὰ παρακάμψῃ τὰς δυσχερείας ταύτας· ἀλλ' ἐν τῇ ἀνωτέρᾳ ταύτῃ βαθμίδι δὲν ἐπαρκεῖ πλέον ἡ βούλησις. Τὸ λογικὸν εἶναι μεταβλητὸν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ἐν ᾧ ἡ βούλησις — ὁ χαρακτήρ αὐτοῦ—παραμένει ἀμετάβλητος. Τὸ λογικὸν ἀναπτύσσεται βραδέως καὶ ἐλαττοῦται προοιούσης τῆς ἡλικίας, ἐν ᾧ ἡ βούλησις ὑπάρχει ἀπὸ τῆς πρώτης μέχρι τῆς τελευταίας πνοῆς. Ἐφ' ὅσον μάλιστα διὰ τοῦ θανάτου τοῦ ἀνθρώπου ἐκμηδενίζεται μόνον ἡ ἀτομικὴ ἐξωτερίκευσις τῆς παγκοσμίου βουλήσεως, τὴν ὁποίαν ὁ ἀνθρώπος οὗτος παριστᾷ, οὐχὶ δὲ καὶ ἡ παγκόσμιος βούλησις, δύναται τις νὰ δισχιρισθῇ ὅτι αὕτη παριστᾷ τὸ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἀθάνατον.

Ἔχοντες ταῦτα ὑπ' ὄψιν δυνάμεθα πλέον νὰ νοήσωμεν τὸν κόσμον καὶ νὰ κρίνωμεν περὶ τῆς ἀξίας αὐτοῦ. Ἡ κρίσις ὅμως αὕτη δὲν δύναται νὰ σημαίνῃ ἄλλο τι εἰμὴ κατα-

δίκην αὐτοῦ. Ἡ ὑπαρξίς τοῦ κόσμου εἶναι κακόν τι, ὁ κόσμος εἶναι παρὰ τὴν αἰσιόφρονα θεωρίαν τοῦ Leibniz ὁ χείριστος πάντων τῶν δυνατῶν κόσμων· κόσμος χείρων τοῦ ὑπάρχοντος δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ διατηρηθῇ ἐν ὑπάρξει. "Οτι πᾶσα ζωὴ καὶ πᾶσα ὑπαρξίς εἶναι κακόν τι ἔπεται ἐξ αὐτῆς τῆς οὐσίας τῆς βουλήσεως, ἥτις εἶναι διαρκής, ἄσκοπος καὶ ἄνευ αἰτίας τᾶς καὶ προσπίθεται. Ἡ βούλησις ὡς βούλησις πρέπει νὰ τείνῃ διαρκῶς εἰς τι ἐπὶ πλέον, οὐδέποτε δὲ δύναται νὰ ἡσυχάσῃ καὶ ν' ἀναπαυθῇ. Οὐδέποτε θεωρεῖ ἑαυτὴν ἱκανοποιημένην, καταβιβρώσκεται δ' ἐκάστοτε εἰς νέας προσπαθείας, αἷινες οὐδέποτε ἄγουσιν εἰς ἱκανοποίησιν, ἔχουσιν διάρκειάν τινα. Ἐκαστος ἐπιτυγχανόμενος σκοπὸς χρησιμεύει ὡς ἀφορμὴ πρὸς ἐπιδίωξιν νέων σκοπῶν, διὰ τῆς ἐπιτεύξεως τῶν ὁποίων νομίζομεν—πλανώμενοι—ὅτι θὰ εὕρωμεν τὴν εὐτυχίαν. "Οταν ὅμως ἐπιτύχωμεν τοῦ σκοποῦ ἡμῶν, τότε πλέον ἐξαγόμεθα ἐκ τῆς πλάνης καὶ βλέπομεν ὅτι δὲν εὕρωμεν τὴν ποθουμένην εὐτυχίαν. Ἄπας ὁ βίος ἡμῶν εἶναι μία ἄλυσις ἀπογοητεύσεων καὶ διαψεύσεων τῶν ἐλπίδων ἡμῶν, ἕως ὅτου ὁ θάνατος, εἰς τὸν ὁποῖον ὑπόκειται πᾶν ζωϊκὸν ὄν, τερματίζει τὴν κατάστασιν ταύτην. Ἐμπειρικῶς ἀποδεικνύεται ἡ ἀλήθεια τῆς ἀπαισιοφροσύνης ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τὸ ἄθροισμα τῶν δυσαρέστων συναισθημάτων ἢ τῆς λύπης ὑπερβαίνει κατὰ πολὺ τὸ ἄθροισμα τῶν εὐαρέστων συναισθημάτων ἢ τῆς ἡδονῆς. Δὲν δύναται μάλιστα νὰ γίνῃ λόγος περὶ τῆς ἡδονῆς ὡς περὶ θετικοῦ καὶ πραγματικοῦ τινος γεγονότος. Χαρὰ ἢ ἡδονὴ εἶναι μόνον ἡ ἀπουσία τῆς λύπης, ἥτις εἶναι τὸ θετικὸν καὶ πραγματικόν. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ τοῦ κόσμου τούτου ἀθλιότης καὶ δυστυχία, τὴν ὁποίαν δὲν δύναται τις ν' ἀρνηθῇ, προσάγων οἷα δὴ ποτε—καὶ τὰ μᾶλλον εὐγλωττα—ἐπιχειρήματα. Εἶναι δὲ ἀδύνατον νὰ ἐξαφανίσῃ τις ἢ καὶ νὰ μετριάσῃ τὴν δυστυχίαν τῆς ὑπάρξεως, διότι ἡ δυστυχία ἔχει τὴν αἰτίαν αὐτῆς

ἐν τῇ ὑπάρξει καὶ εἶναι μετ' αὐτῆς δεδομένη. Ἡ πρόοδος καθιστᾷ τοὺς ἀνθρώπους εὐφυεστέρους καὶ ἐπιτηδειότερους, οὐδέποτε ὅμως βελτίονας καὶ εὐδαιμονεστέρους. Τοῦναντίον αὐξανομένης τῆς γνώσεως γίνεται βαθύτερον αἰσθητὴ ἡ δυστυχία τῆς ὑπάρξεως. Πρὸ πάντων δὲ πάσχει ἡ μεγαλοφυΐα. Ἐν μόνον μέσον ὑπάρχει πρὸς σωτηρίαν: ἡ λύτρωσις ἀπὸ τῆς ὑπάρξεως. Προαΐσθησιν τῆς λυτρώσεως ταύτης—οἶονεὶ παροδικὴν λύτρωσιν—παρέχει εἰς ἡμᾶς τὸ ζωηρὸν πρὸς τὰς καλὰς τέχνας διαφέρον. Εἰς τὸ διαφέρον τοῦτο—τὸ αὐτὸ δὲ δύναται τις νὰ εἴπῃ καὶ περὶ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης, ἡ ὁποία σκοπεῖ τὴν εὕρεσιν τῆς ἀληθείας μόνον καὶ οὐχὶ τὴν ἀνάδειξιν τοῦ ἐρευνῶντος—ὁ λόγος, ὁ ὁποῖος ἄλλως δουλεύει εἰς τὴν βούλησιν, ἀποτινάσσει τὴν κυριαρχίαν αὐτῆς καί—ἀπηλλαγμένος πάσης τῆς στενοχωρίας καὶ τῆς ἀνησυχίας τῆς βουλήσεως—παρατηρεῖ τὰ πράγματα ὡς πτερόεσσα καὶ ἀσώματος ἀγγελικὴ κεφαλὴ. Ὡς δ' ἡ ἀποψὶς ἀπὸ τῆς ὁποίας ἐξειᾶζει τὰ πράγματα ἡ αἰσθητικὴ παρατήρησις εἶναι διάφορος τῆς ἀπόψεως ἀπὸ τῆς ὁποίας συνήθως ἐξετάζομεν τὰ πράγματα, τοιουτοτρόπως εἶναι διάφορον καὶ τὸ ἀντικείμενον πρὸς τὸ ὁποῖον στρέφει τὴν προσοχὴν τῆς ἡ αἰσθητικῆς παρατήρησις. Ὁ ἀπὸ αἰσθητικῆς ἀπόψεως παρατηρῶν βλέπει εἰς τὰ καθ' ἕκαστον πράγματα τὸ γενικὸν πρᾶγμα, τὴν πλατωνικὴν ἰδέαν, τῆς ὁποίας τὰ καθ' ἕκαστον πράγματα εἶναι ἀτελεῖς ἀπεικονίσεις. Οὕτω δυνάμεθα νὰ κατανοήσωμεν καὶ τὸν σκοπὸν τῆς τέχνης, ὅστις εἶναι ἡ ἀναπαράστασις τοῦ γενικοῦ καὶ ἰδεώδους τύπου τοῦ εἴδους, τῆς φυλῆς κτλ. Ἀλλ' ὅμως ἡ μακαριότης αὕτη, τὴν ὁποίαν παρέχει ἡ αἰσθητικὴ παρατήρησις καὶ τῆς ὁποίας πάντες οἱ ἄνθρωποι δύνανται ν' ἀξιωθῶσι—κατ' ἐξοχὴν δ' ἡ μεγαλοφυΐα ( )—, ἡ μακαριότης αὕτη εἶναι μικρᾶς διαρκείας. Ἡ

(1) Ἡ οὐσία τῆς μεγαλοφυΐας ἔγκειται εἰς τὴν ὑπερσυχυσιν

βούλησις, ἡ ὁποία πρὸς στιγμήν ἐλπιούχῃσιν, ἐμφανίζεται καὶ πάλιν, ἀποσπᾷ ἡμᾶς ἐκ τῆς εὐδαιμονίας καὶ μᾶς ὑποχρεοῖ μετὰ τὴν ἀπόλαυσιν, ἣν προσέφερον εἰς ἡμᾶς (διὰ τῆς ὀλιγοχρονίου ἀπουσίας της), νὰ ἀσθενήσωμεν ὀδυνηρότερον τὴν δυστυχίαν τῆς ὑπάρξεως. Διαρκῆς λύτρωσις δύναται μόνον νὰ ἐπιτευχθῇ ἐὰν ἡ βούλησις ἐγκαταλείψῃ αὐτὴ ἑαυτήν, ἀρνηθῇ ἑαυτήν, ἄρῃ ἑαυτήν. Λύτρωσις εἶναι ἡ ἀρνησις τῆς βουλήσεως πρὸς ὑπαρξιν καὶ ζωὴν. Ἐὰν τοῦτο συμβῇ, ἐὰν ἀρνηθῶμεν τὴν ζωὴν ἐν πάσῃ μορφῇ αὐτῆς—ὡς τοιαύτη δ' ἀρνησις δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ αὐτοκτονία, ἡ ὁποία ἀρνεῖται μόνον μίαν ὀρισμένην καὶ ἀτομικὴν μορφήν τῆς ζωῆς,—τότε παύει μετὰ τῆς παρούσης καὶ πᾶσα ἐν γένει ζωὴ, εἰσερχόμεθα πλέον εἰς τὸ μηδέν, εἰς τὸ Νιρβάννα, εἰς τὸ ὁποῖον μόνον δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν τὴν ἀπόλυτον ἡσυχίαν καὶ γαλήνην τοῦ πνεύματος, τὴν ὁποίαν ματαίως ἐζητοῦμεν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ.

Εὐνόητον ἀποβαίνει ὅτι μὲν τὰ τῆς ἀπαισιόφρονος ταύτης θεωρίας μίαν μόνον ἠθικὴν ἠδύνατο νὰ συνδυάσῃ ὁ Schopenhauer, τὴν ἠθικὴν ἐκείνην ἣς θὰ ἦτο εἰς θέσιν νὰ ὀδηγήσῃ ἡμᾶς εἰς τὸν κατ' αὐτὸν τελικὸν τοῦ κόσμου σκοπόν, τὴν ἀρνησιν δῆλον ὅτι αὐτοῦ. Ἡ ἐγωϊστικὴ βούλησις, ἡ ὁποία προσπαθεῖ πάσῃ δυνάμει νὰ συντηρήσῃ τὴν ζωὴν—ἔστω καὶ διὰ τῆς καταστροφῆς τῶν ἄλλων,—ἡ βούλησις αὕτη εἶναι τὸ ἀρχικὸν κακόν, ἐν ᾧ τὰ συμπαθητικὰ συναισθήματα, ἡ συμπάθεια, ἣς συναισθάνεται καὶ τὰς ἁλλοτρίας καὶ τὰς ἰδίας ὀδύνας καὶ ἐκτείνεται καὶ μέχρι τῶν ζώων, ἡ συμπάθεια αὕτη ἀποτελεῖ τὸ θεμέλιον τῆς ἠθικῆς. Ἐκ τῆς αὐξήσεως ὅμως τῆς ὀδύνης, ἡ ὁποία προέρχεται ἐκ τῆς συναισθήσεως τῶν ἁλλοτρίων ὀδυνῶν, παράγεται ἐν συναφείᾳ πρὸς τὴν γνῶσιν τῆς ἐνιαίας αἰτίας τοῦ κόσμου ἡ προσπάθεια πρὸς ἀρνησιν τῆς βουλήσεως καὶ τοῦ λογικοῦ. Πρέπει βεβαίως ἐν τῇ μεγαλοφυίᾳ νὰ ἐνυπάρχῃ καὶ σταθερὰ δύναμις βουλήσεως. Ταύτης ὅμως ὑπερισχύει τὸ λογικόν.

μικτ' αὐτῆς τῆς αἰτίας πάσης ζωῆς. Ὁ ἄνθρωπος, εἰς τὸν ὁποῖον ἡ προσπάθεια καὶ τάσις αὕτη εἶναι ἀσυγκρίτως ἀνωτέρα πάσης ἄλλης, εἶναι πλέον ὁ ἅγιος, ὁ ἀσκητής. Ἐνταῦθα κεῖται τὸ σημεῖον εἰς τὸ ὁποῖον ὁ Schopenhauer προσεγγίζει κατὰ τι πρὸς τὸν Χριστιανισμόν, τοῦ ὁποίου βεβαίως δὲν ἀποδέχεται τὴν περὶ Θεοῦ ἔννοιαν. Ἐὰν λοιπὸν ἡ ἄρνησις τῆς βουλήσεως πρὸς ζωὴν κυριαρχήσῃ, παύει πλέον πᾶσι ζωὴ. Μετὰ τῆς βουλήσεως δὲ ἐξαφανίζεται πλέον καὶ ὁ κόσμος, ὁ ὁποῖος εἶναι μόνον ἐξωτερικὴ ἐμφάνις τῆς βουλήσεως εἰς τὴν ἀντιλαμβανομένην ἡμῶν συνείδησιν. Ἡ μεταβολὴ αὕτη τῆς βουλήσεως εἰς τὸ ἀντίθετον αὐτῆς, εἰς τὴν ἄρνησιν τῆς βουλήσεως πρὸς ζωὴν, εἶναι δυνατὴ μόνον δι' ἑνὸς θαύματος. Ἡ βούλησις, οὐ μόνον ἡ γενικὴ καὶ παγκόσμιος βούλησις, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀτομικὴ, ἡ χρησιμεύουσα ὡς αἰτία πάσης ἐπὶ μέρους ἀτομικῆς βουλήσεως, εἶναι ἐλευθέρη, ἐν ᾗ πᾶσαι αἱ μορφαι τῆς ἐξωτερικεύσεως ἢ ἐμφανίσεως αὐτῆς — καὶ τὰ πνευματικὰ δῆλα δὴ γεγονότα, τὰ συνδεδεμένα μετὰ τοῦ χρόνου, καὶ τὰ φυσικά, τὰ συνδεδεμένα μετὰ τῶν ἐποπτικῶν μορφῶν τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου, — ὑπόκεινται τελείως εἰς τὸν νόμον τῆς αἰτιότητος καὶ συμβαίνουσι κατ' ἀπόλυτον καὶ αὐστηρὰν ἀναγκαιότητα. Ἐπειδὴ λοιπὸν ἡ παγκόσμιος βούλησις, ὡς τὸ καθ' ἑαυτὸ πρᾶγμα, εἶναι ἐλευθέρη, δύναται νὰ διασπάσῃ τὴν αἰτιώδη συνάφειαν τῶν συμβαινόντων, οὕτω δὲ τὸ θαῦμα τῆς λυτρώσεως τοῦ κόσμου εἶναι δυνατόν.

5. Eduard von Hartmann
1842—1906
(Χάρτμαν)

Βίος: Ὁ Hartmann ἐγεννήθη ἐν Βερολίνῳ τῷ 1842. Ὁ πατήρ του ἦτο ἀξιωματικὸς τοῦ πυροβολικοῦ, καὶ ὁ υἱὸς δὲ ἠκολούθησε κατ' ἀρχὰς τὸ στρατιωτικὸν στάδιον, τὸ ὁποῖον ὅμως ἠναγκάσθη νὰ καταλίπῃ ἔνεκα βλάβης τοῦ ποδός

του. Ἐκτοτε ἰδιώτευεν, ἀσχολούμενος εἰς φιλοσοφικὰς μελέτας. Ἀπὸ τοῦ 1875 μέχρι τοῦ 1906, ὅποτε ἀπέθανεν, ἔζη ἐν Gross Lichterfelde, πλησίον τοῦ Βερολίνου.

Τὰ σπουδαιότατα τῶν ἔργων του : Φιλοσοφία τοῦ ἀσυνειδήτου 1869. Φαινομενολογία τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως 1879. Φιλοσοφία τῆς ἡθικῆς 1881—82. Ἡ διδασκαλία περὶ κατηγοριῶν 1890. Ἡ νέα ψυχολογία 1901. Τὸ πρόβλημα τῆς ζωῆς 1906.

Ἐν τῷ Schopenhauer, ἐκλαμβάνων τὴν παγκόσμιον βούλησιν ὡς ἀρχικὴν αἰτίαν τοῦ κόσμου, προσεγγίζει πρὸς τὴν Φιχτιανὴν φιλοσοφίαν, ἥ κατὰ τὸν Hartmann ἀρχικὴ αἰτία τοῦ κόσμου—τὸ ἀσυνείδητον—, ὁμοιάζει πρὸς τὸ ἀπὸ αὐτοῦ τοῦ Schelling. Δύναται τις ὡσαύτως νὰ χαρακτηρίσῃ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Hartmann ὡς σύνθεσιν τῶν συστημάτων τοῦ Schopenhauer καὶ τοῦ Hegel. Περισσότερον τοῦ Schopenhauer ἐξάγει ὁ Hartmann τὴν ἀρχὴν ὅτι ἡ φιλοσοφία πρέπει νὰ ὁρμηθῇ ἐκ τῶν γεγονότων τῆς ἐμπειρίας. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ παραμείνῃ εἰς τὰ γεγονότα τῆς ἐμπειρίας, ἀλλ' ὀφείλει, λαμβάνουσα ὑπ' ὄψιν τὴν ποιότητα αὐτῶν, νὰ συμπεράνῃ ἐξ αὐτῶν περὶ τῆς οὐσίας τῶν ὄντων καὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ κόσμου. Τοῦτο δὲ συμβαίνει διότι τὰ ἀξιώματα τῆς νοήσεως ἡμῶν—ἰδίᾳ δὲ τὸ ἀξίωμα τῆς αἰτιότητος—δὲν εἶναι ἀπλῶς ὑποκειμενικά, ὡς ἐκλαμβάνει ὁ Kant, ἀλλὰ δύναται νὰ γίνῃ χρῆσις αὐτῶν καὶ εἰς καθ' ἑαυτὰ πράγματα. Ἡ ἀρχικὴ τοῦ κόσμου αἰτία πρέπει νὰ ὁρισθῇ κατ' ἄλλον τρόπον ἢ ὡς ἔπραξε τοῦτο ὁ Schopenhauer. Ἡ ἀρχικὴ αὕτη αἰτία τοῦ κόσμου δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ὡς ἄλογος καὶ τυφλὴ βούλησις, ὡς τι τελείως ἄλογον, διότι εἶναι ἀδύνατον νὰ παραγάγωμεν τὸ λογικὸν ἐκ τοῦ ἀλόγου. Τὸ λογικὸν ἀφ' ἑτέρου εἶναι παθητικόν τι, τὸ ὅποιον οὐδὲν δύναται ἐξ ἑαυτοῦ νὰ παραγάγῃ, συνεπῶς οὔτε τὸ ἄλογον, τὸ ὅποιον ὑπάρχει ἐν τῷ κόσμῳ, ὡς ὑπάρχει καὶ τὸ λογικόν.

Διὰ τοῦτο ἡ ἀρχὴ τοῦ κόσμου δεόν νὰ νοηθῇ οὕτως ὥστε νὰ ἐνοῖ ἐν ἑαυτῇ τὸ λογικὸν καὶ τὸ ἄλογον, νὰ εἶναι ἀφ' ἐνὸς μὲν βούλησις, ἀφ' ἑτέρου δὲ παράστασις ἢ ἰδέα—ἡ ἐνότης δῆλα δὴ ἀμφοτέρων. Ἡ μὲν ἐνεργὸς καὶ ἄλογος βούλησις εἶναι αἰτία τῆς οὐσίας τοῦ κόσμου, ἡ δὲ παθητικὴ καὶ λογικὴ ἰδέα αἰτία τῆς μορφῆς τῆς πραγματικότητος. Ἀμφοτέραι ὅμως—καὶ ἡ ἐνεργὸς δῆλα δὴ καὶ ἄλογος βούλησις καὶ ἡ παθητικὴ καὶ λογικὴ ἰδέα—πρέπει νὰ νοηθῶσιν ὡς ἀσυνείδητοι.

Ἀρχικὴ λοιπὸν αἰτία τοῦ κόσμου εἶναι τὸ ἀσυνείδητον, περιέχον ἐν ἑαυτῷ ὡς δυνάμεις τὴν παράστασιν καὶ τὴν βούλησιν. Τὴν ἐκδοχὴν ταύτην τοῦ ἀσυνειδήτου ὡς ἀρχικῆς αἰτίας τοῦ κόσμου καθιστᾷ ἀναγκαίαν ἡ παρατήρησις τοῦ κόσμου. Πανταχοῦ, ἀκόμη καὶ εἰς τὴν ἰδίαν ἡμῶν ψυχὴν, βλέπομεν τὸ ἀσυνείδητον ὡς βάσιν, ἐκ τῆς ὁποίας προέρχεται τὸ συνειδητόν, ὡς προαγωγὴ καὶ ἀνύψωσις τοῦ ἀσυνειδήτου. Ὁ κόσμος παρήχθη ὡς ἑξῆς : Ἐν ἀρχῇ ὑπῆρχε τὸ ἀσυνείδητον, ἡ ἐνότης δῆλα δὴ βουλήσεως καὶ παραστάσεως. Ἐν τῇ καταστάσει ταύτῃ τῆς ἐνότητος ὑπῆρχεν ἀπόλυτος γαλήνη καὶ αὐτάρκεια, ἣτις διαταράχθη ἐκ τοῦ ὅτι τυχαίως καὶ ἀναιτίως ἡ δυναμικὴ βούλησις προήχθη εἰς τὸ «βούλεσθαι» (εἰς βούλησιν ἐν ἐνεργείᾳ). Ἐκ τῆς καταστάσεως ταύτης τῆς γαλήνης, ὁμοίας πρὸς τὴν ἀνυπαρξίαν, ἡ ἄλογος βούλησις διὰ τῆς τυφλῆς αὐτῆς ὁρμῆς πρὸς ὑπαρξιν μετέβη εἰς τὸ «εἶναι», κατέστησεν ἑαυτὴν πραγματικὴν, συμπαρασύρασα μεθ' ἑαυτῆς τὴν ἰδέαν καὶ ἀποκτήσασα δι' αὐτῆς περιεχόμενον ὁρισμένης μορφῆς. Οὕτως ὑπάρχουσιν ἀμφοτέρω εἰς τὸν κόσμον· ἀφ' ἐνὸς μὲν δῆλα δὴ ἀσυνείδητος βούλησις, καθοριζομένη ὅμως καὶ προσδιοριζομένη ὑπὸ τῆς (ἀσυνειδήτου) παραστάσεως τοῦ σκοποῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀσυνείδητος λογικότης, ἡ ὁποία καθίσταται φανερά εἰς τὸ ἐνστικτὸν τῶν ζώων. Εἰς τὰς ἀνωτέρας βαθμίδας προστίθεται ἡ συνείδησις,

ἢ ὅποια εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα ἀφ' ἐνὸς μὲν τῆς ἐναντίον ἀλλήλων ἐνεργείας τῶν ἀτομικῶν βουλήσεων, ἀφ' ἑτέρου δὲ τῆς ἀντιδράσεως κατὰ οἷων δίηποτε ἐξωτερικῶν ἐπιδράσεων, τὰς ὁποίας ὑφίσταται ἑκάστη ἀτομικὴ βούλησις. Ἡ συνείδησις αὕτη εἶναι πάντοτε συνδεδεμένη μετὰ τινος ὑλικῆς βάσεως, εἰς δὲ τὸν ἄνθρωπον μετὰ τοῦ ἐγκεφάλου. Ὅσον μεγάλη ὅμως καὶ ἂν εἶναι ἡ σημασία τοῦ ἐνσυνειδήτου πνευματικοῦ βίου, πρέπει πάντοτε ἐν τούτοις νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν μας ὅτι ἡ συνείδησις παραμένει πάντοτε παθητικὴ, οὐχὶ δὲ καὶ ἐνεργὸς καὶ παραγωγικὴ.

Καθὼς λοιπὸν ὁ Schopenhauer διαφέρει τοῦ Fichte ἕνεκα τῆς ἀπαισιόφρονος αὐτοῦ θεωρίας, οὕτω καὶ ὁ Hartmann δι' ὁμοίαν αἰτίαν διαφέρει τοῦ Schelling.

Ἡ ὑπαρξὶς τοῦ κόσμου εἶναι ἄνευ σκοποῦ καὶ αἰτίας καὶ διὰ τοῦτο κακόν τι. Τὸ ἄθροισμα τῆς χαρᾶς καὶ ἡδονῆς εἶναι πάντοτε κατώτερον τοῦ ἀθροίσματος τῶν δυσαρέστων συναισθημάτων ἢ τῆς λύπης. Ἡ ἀνυπαρξία διὰ τοῦτο τοῦ κόσμου εἶναι προτιμότερα τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ. Ἐν τούτοις ὁ ὑπάρχων κόσμος εἶναι ἄριστος πάντων τῶν δυνατῶν κόσμων. Ἀγαθὸς κόσμος εἶναι ἐν γένει κατὰ ἀδύνατον, ἕκαστος κόσμος εἶναι ὥς τοιοῦτος, ὥς κόσμος δῆλα δὴ, κακός. Ἡ ἰδέα ὅμως ἔπραξε πᾶν τὸ δυνατόν διὰ τῆς προσθήκης τῆς λογικῆς καὶ σκοπίμου μορφῆς, ἵνα ἐπανορθώσῃ τὸ σφάλμα τὸ ὅποιον ἔπραξεν ἡ βούλησις, ὅταν ἐκ τῆς προκοσμικῆς καταστάσεως τῆς ἀνυπαρξίας ἢ τοῦ «δυνάμει εἶναι» μετεπήδησεν εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ «ἐνεργεῖα εἶναι». Κατὰ τοῦτον λοιπὸν τὸν τρόπον ζητεῖ ὁ Hartmann νὰ συμβιβάσῃ τὴν αἰσιοφροσύνην τοῦ Leibniz πρὸς τὴν ἀπαισιόφροσύνην τοῦ Schopenhauer. Δι' ὁμοίου δὲ τρόπου προσπαθεῖ νὰ συνδιαλλάξῃ καὶ τὸν ὑπ' αὐτοῦ καὶ τοῦ Schopenhauer κηρυττόμενον ὥς ἐπιδιωκτέον σκοπὸν τοῦ κόσμου, τὴν ἄρσιν δῆλα δὴ αὐτοῦ, πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς προόδου καὶ

τοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ αὐτὴ ἰδέα, ἣ ὁποία παρέχει εἰς τὸν κόσμον τὴν δυνατὴν—ὑπὸ τὰς κρατούσας συνθήκας—τελειότητα, ἐπιδιώκει τὸν σκοπὸν νὰ ὁδηγήσῃ τὴν βούλησιν εἰς ἀντιστροφὴν, εἰς ἄρσιν τοῦ κόσμου, ἀφυπνίζουσα ἐν αὐτῇ τὴν ἰδέαν ὅτι πᾶσα προσπάθεια πρὸς ἱκανοποίησιν, εὐδαιμονίαν καὶ εἰρήνην εἶναι ματαία καὶ ὅτι ἡ σωτηρία πρέπει ν' ἀναμένεται μόνον ἐκ τῆς πλήρους ἄρσεως τοῦ κόσμου.

Κατ' ἐξοχὴν συντελεστικὸν μέσον πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον εἶναι ἡ δημιουργία ἀτόμων, εἰς τὰ ὅποια τὸ λογικόν (παραστατικόν) στοιχεῖον, παραγόμενον ἐκ τῆς ἐναντίου ἀτομικῆς τινος βουλήσεως ἐνεργείας τῶν ἄλλων ἀτόμων, ὑπερσχύει τοῦ βουλευτικοῦ. Τὸν μνημονευθέντα δῆλα δὴ σκοπὸν—τὴν ἄρσιν τοῦ κόσμου—ἐξυπηρετεῖ ἡ συνείδησις, ἣ ὁποία ταύτην ἔχει κυρίως τὴν ἀποστολήν, ν' ἀναγκάσῃ δῆλα δὴ τὸ ἀσυνείδητον ν' ἀναγνώρισῃ τὴν ἀθλιότητα πάσης ὑπάρξεως καὶ τὸ μάταιον πάσης προσπάθειας πρὸς ἀπόκτησιν τῆς εὐδαιμονίας. Μετὰ δὲ τὴν ἀναγνώρισιν ταύτην νὰ ζητήσῃ ἀναγκαίως τὸ ἀσυνείδητον ν' ἀπομακρυνῇ τοῦ κόσμου, καὶ ἡ ἀπολύτρωσις νὰ ἐπέλθῃ ὅταν ἡ πλειονότης τῶν ἀνθρώπων πεισθῇ περὶ τῆς μηδαμινότητος τοῦ κόσμου καὶ ἀποφασίσῃ ν' ἀρνηθῇ αὐτόν. Ἴνα ὅμως ἐπέλθῃ ἡ κατάστασις αὕτη, πρέπει νὰ προαχθῇ καὶ νὰ ἐξαπλωθῇ ἡ μόρφωσις καὶ ἡ γνῶσις. Οὕτω δὲ προκύπτει ὡς καθήκον παντὸς ἀνθρώπου οὐχὶ ἡ ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τοῦ βίου καὶ τῆς πραγματικότητος, ἀλλ' ἡ δρᾶσις ἐν αὐτῷ, ἡ ἀφοσίωσις εἰς τὴν ζωὴν καὶ τὰς ὁδύνας, τὰς ὁποίας αὕτη κρύπτει, ἡ συνεργασία πρὸς προαγωγὴν τοῦ πολιτισμοῦ. Ὁ τελικὸς ἐν τούτοις σκοπὸς παραμένει πάντοτε ὁ αὐτός, ἡ ἄρσις δῆλα δὴ ἡ ἐκμηδένισις τοῦ κόσμου. Πράττων' δὲ τοιουτοτρόπως ὁ ἄνθρωπος προσφέρει τὰς ὑπηρεσίας αὐτοῦ εἰς τὴν διακυβέρνησιν τοῦ κόσμου καὶ οἰκειοποιεῖται τοὺς σκοποὺς τοῦ ἐν πᾶσι τοῖς ἀνθρώποις δρῶντος καὶ ἀλγοῦντος, τοῦ ἀναλαμβάνοντος καὶ

φέροντος τὰς ὁδύνας παντὸς τοῦ κόσμου παμπνεύματος (τοῦ Θεοῦ), δοῦν δὴλα δὴ ἠθικῶς. Ἡ λύτρωσις τοῦ κόσμου σημαίνει συγχρόνως καὶ λύτρωσιν τοῦ Θεοῦ.

Β'. Ἡ ῥεαλιστικὴ κατεύθυνσις.

Herbart. — Lotze.

1. Johann Friedrich Herbart

(1776—1841)

(Ἑρβαρτος).

Βίος. Ὁ Herbart, υἱὸς νομικοῦ συμβούλου, ἐγεννήθη ἐν Oldenburg (1776), ἐγένετο δὲ τῷ 1802 ὑφηγητὴς τοῦ ἐν Göttingen πανεπιστημίου καὶ κατὰ τὸ 1805 ἑκτακτος καθηγητὴς τοῦ αὐτοῦ πανεπιστημίου. Κατὰ τὸ 1809 ἐγένετο τακτικὸς καθηγητὴς τοῦ ἐν Königsberg πανεπιστημίου, ἐδίδαξε δὲ μέχρι τοῦ 1833, ὅποτε πάλιν ἐκλήθη εἰς Göttingen. Ἐν Göttingen ἐδίδαξε μέχρι τοῦ 1841, ὅποτε καὶ ἀπέθανεν.

Τὰ σπουδαιότατα τῶν ἔργων του : Εἰσαγωγή εἰς τὴν φιλοσοφίαν 1813. Γενικὴ μεταφυσικὴ 1829. Ἐγχειρίδιον ψυχολογίας 1816. Ἡ ψυχολογία ὡς ἐπιστήμη στηριζομένη ἐπὶ τῆς ἐμπειρίας, τῆς μεταφυσικῆς καὶ τῶν μαθηματικῶν 1824—25. Γενικὴ πρακτικὴ φιλοσοφία 1808.

Παραβαλλομένη ἡ φιλοσοφία τοῦ Herbart πρὸς τὰ συστήματα τοῦ Fichte, τοῦ Schelling, τοῦ Hegel καὶ τοῦ Schopenhauer προκαλεῖ τὴν ἐντύπωσιν νηφαλίου τινός, ἴσως καὶ σχολαστικοῦ κατασκευάσματος. Ἡ Ἑρβαρτιανὴ φιλοσοφία παριστᾷ τὴν ἐπὶ τοῦ φιλοσοφικοῦ πεδίου ἀντίδρασιν τῆς σώφρονος σκέψεως κατὰ τῆς φαντασιώδους ὑπερβολικότητος τῶν ῥηθέντων φιλοσόφων. Ὁρμᾶται δ' ἡ φιλοσοφία τοῦ Herbart ἀπὸ τῆς ἐμπειρίας καὶ τῶν ἐμπειρικῶν ἐπιστημῶν, ἵνα ἐντεῦθεν εἰσδύσῃ εἰς τὴν γνῶσιν τῆς οὐσί-
ας τῶν ὄντων, οὐχὶ διὰ μεγαλοφυοῦς ἐνοράσεως ἢ θεωρη-